

УДК 323.1

Мігранти: в чужій далекій стороні

Василь Кремень,
доктор філософських наук,
академік НАН України,
президент НАПН України

Василь Ткаченко,
доктор історичних наук,
член-кореспондент НАПН України,
радник Президії НАПН України

Автори продовжують розглядати питання, порушені у їх статті „Толерантність як імператив: національна ідентичність в добу глобалізації”, видрукуваній у попередньому номері „Політичного менеджменту”, з акцентуванням уваги на вирішенні проблем міграції в умовах України.

Ключові слова: глобалізація, демографічні проблеми України, міграція.

The authors continue considering the question raised in their article „Tolerance as an imperative: national identity in the age of globalization”, which was published in previous issue of „Political management”. The problem of migration in Ukraine is accentuated.

Keywords: globalization, demographic problems in Ukraine, migration.

**Кого, рыдая, призову я
Делить тоску, печаль мою?
В чужом краю кому, тоскуя,
Родную песню пропою?
Тарас Шевченко**

Голова Донецької облдержадміністрації А. Близнюк на одній з прес-конференцій назвав важливу для економіки проблему: переважна більшість випускників шкіл регіону хочуть вчитися у вищих навчальних закладах, а не працювати на виробництві. „Скажіть, будь ласка, – запитав

п. Близнюк, – якщо 93 відсотки цього річних випускників, – дай їм Боже, підуть в інститути, ...скільки піде молодих людей на виробництво? А хто буде робити те, що нам треба? Де економіка? Чим вона буде підживлюватися? Ми знаємо цю проблему, і вона комплексна”. Зі слів п. Близнюка, на сьогодні є 12,8 тисячі місць у вищих навчальних закладах області, а подали заявки на зовнішнє незалежне тестування 13,5 тисячі осіб [1].

Пригадаймо: кадрова проблема завжди була в центрі уваги радянського суспільства. Вона лежала в основі глибинних суспільних трансформацій – переходу від аграрного суспільства до індустріального. Керівництво держави приділяло їй першорядне значення. Тут годилося б згадати і гасло В. Леніна „Вчитися, вчитися і ще раз вчитися”, і гасло Й. Сталіна „Кадри вирішують все”. Згадуються й часи М. Хрущова, коли серед випускників сільських шкіл велася кампанія під гаслом „Всім класом залишитись працювати в рідному колгоспі!”. Треба віддати належне: всі ці кампанії у значній мірі допомагали вирішувати кадрові проблеми. Та по-іншому й бути не могло, адже суспільство жило в ситуації „оточеної ворогами фортеці”, де можна було чисто адміністративними методами спрямовувати навчання й трудову діяльність у потрібне керівництву русло. Не випадково ж свою концепцію вирішення кадрової проблеми на виробництві Й. Сталін виголосив 4 травня 1935 року перед випускниками військових академій.

У ХХІ столітті, в час переходу до інформаційних технологій та глибинної демократизації суспільного життя, при вирішенні проблеми кадрового голоду доводиться враховувати безмір нових чинників. Не останнє місце серед них посідає фактор глобалізації суспільних відносин – вільного пересування товарів, капіталів і робочої сили. Відкритість кордонів, навіть в тому урізаному вигляді, який маємо сьогодні, дає шанс кожній молодій людині ризикнути застосувати свої здібності не лише на батьківщині, але й в іншій країні, де є попит на спеціалістів певної кваліфікації й пропонується більш-менш належний рівень заробітної платні. І тут вплинути адміністративними заходами на вибір молодої людини свого життєвого шляху досить складно, практично неможливо. Отже без врахування проблеми міграції робочої сили, наростання міграційних настроїв серед молоді (а надто студентської) аналіз кадрової проблеми був би неповним.

Лукава статистика

Насамперед, очевидно, слід усвідомити, наскільки у площині практичній демографічній проблеми стають реаліями повсякденного життя України. По-перше, куди подітися від того, що чисельність населення країни неухильно скорочується. За даними Держкомстату, на 1 жовтня 2010 року населення України складало 45,8 млн. осіб, а ще рік перед тим ця цифра складала 46 млн. Тенденція невтішна: 2010 року на 10,9 народжених дітей припадало 15,3 померлих людей. За методикою експертів ООН, до

2050 року нас уже має лишитися всього 26 мільйонів. Однак дослідники Інституту демографії та соціальних проблем НАН України вважають такі показники надто тенденційними. Вони прогнозують свою цифру – 39,3 мільйона. Хто має рацію, покаже час.

Не можна говорити, що влада України не реагує на цю тривожну ситуацію. З 2005 року проблему почали вирішувати засобами матеріального стимулювання народжуваності. На першу дитину в сім'ї виплачувалось 12,24 тис. гривень, на другу – 25 тис., на третю – 50 тис. гривень. 17 листопада 2009 року Верховна Рада встановила виплати при народженні першої дитини в сумі 22 прожиткових мінімумів, другої – 45 мінімумів, третьої і наступних – по 90 прожиткових мінімумів. Чи стало це вирішальним фактором, сказати ніхто не може, оскільки народжуваність в Україні почала зростати 2001 року, за чотири роки до початку виплат. Фахівець з питань демографії І. Прибиткова допускає, що, можливо, ці доплати допомогли лише пришвидшити народження дитини тим, хто відкладав роди на пізніше.

Нинішня влада вдається до радикальніших кроків щодо підтримки новонароджених. Так, 18 березня 2011 року Верховна Рада встановила такі виплати: при народженні першої дитини – 30 прожиткових мінімумів для дітей до 6 років, другої дитини – 60, а третьої і наступних – по 120 прожиткових мінімумів. У Державному бюджеті на 2011 рік прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років встановлено з 1 січня у розмірі 816 гривень, з 1 квітня – 832 гривні, з 1 жовтня – 853 гривні, а з 1 грудня – 870 гривень. Парламент визначив, що одноразова виплата допомоги складає 10 прожиткових мінімумів. Решта суми допомоги на першу дитину виплачується рівними частинами протягом 2 років, другої дитини – 3 років, третьої і наступних – протягом 6 років [2].

Відаючи належне заходам влади щодо поліпшення демографічної ситуації, експерти застерігають, що допомогою при народженні часто користуються маргінальні групи населення, які народжують не заради дітей, а заради грошей. У підсумку ці діти не стають бажаними членами суспільства, оскільки не отримують необхідного виховання та належної освіти. Відтак соціальні виплати було б, очевидно, доцільніше використовувати в непрямий спосіб, наприклад, видавати їх молодим сім'ям у вигляді кредиту на житло.

Провідний співробітник Інституту демографії і соціальних проблем НАН України П. Шевчук пропонує запровадити у практику декретну відпустку для батька, що сприяє вихованню дітей. Можна вдатися й до більш сприятливого для матерів досвіду деяких європейських країн: породілля може без шкоди для своєї кар'єри взяти декретну відпустку, домовитися про гнучкий графік роботи, зрештою — отримати належний лікарняний для догляду за дитиною. Але це тягне за собою ще й необхідність реформування всієї системи охорони здоров'я як у законодавчому, так і у фінансовому плані. Наприклад, 2010 року частка витрат на медицину в

Україні складала 3,64 % ВВП, тоді як в країнах Європи – 8 %, а в США – 10 % ВВП [3]. Тоді рівень охорони здоров'я буде вимірюватися не кількістю лікарняних ліжок на душу населення, а тривалістю життя. Нам поки що до цього далеко, безнадійно далеко.

Ось тут впливає й другий аспект демографічної проблеми: значна частина населення України, розчарувавшись у можливості ефективно вирішити проблеми налагодження своєї життєдіяльності, вдалась до такого кардинального кроку, як еміграція в Росію та в країни Західної Європи і Північної Америки. За даними експертів Всесвітнього Банку, Україна нині посідає п'яте місце серед країн з найбільшим числом емігрантів (після Росії, Мексики, Індії, Китаю).

Скільки їх, цих нових шукачів кращої долі, ніхто достеменно не знає. Міністерство закордонних справ допускає, що це може бути від 1,5 до 3 мільйонів осіб. Уповноважений з прав людини Н. Карпачова вважає, що їх не менше 5 мільйонів. Під час виборчої президентської кампанії 2010 року деякі політики страхали, що емігрантів уже 7 мільйонів. І. Прибиткова вважає, що за роки незалежності на заробітках за рубежом побувало близько 3 мільйонів українців. За даними Інституту соціології НАН України, близько 8 % громадян України відповіли, що мають досвід роботи за кордоном (понад 3,5 млн. осіб). Щоправда, на нашу думку, тут слід зважати й на те, що особи, які перебували у від'їзді, не могли бути учасниками соціологічного опитування. Так що, ймовірно, ближчою до правди може бути інша цифра – 4,5 мільйона, оскільки саме її найчастіше називають в різних аналітично-довідкових матеріалах (в тому числі й у Вікіпедії). З них понад 2 мільйони трудилося в Росії Федерації, а ще близько 2 мільйонів – в країнах Європейського Союзу.

Втрати чи набутки?

Чи втрачає Україна внаслідок масової трудової міграції? Тут все неоднозначно. По-перше, в сучасному світі понад 200 мільйонів людей працює за межами рідного краю. Отже нарікати, що люди вдаються до пошуку кращого заробітку або намагаються втекти від соціальних чи політичних проблем вдома, не доводиться. Сучасний світ слід сприймати адекватно, з усіма його світлими й тінювими сторонами. За умов глобалізації міграція є буденною соціальною реальністю, бо виїхати на заробітки за кордон чи в інше місто стає все повсякденним явищем.

По-друге, не останнім аргументом на користь роботи за рубежом є те, що мігранти постійно надсилають грошові перекази родичам, а це часто в десятки разів перевищує обсяги гуманітарної, фінансової і кредитної допомоги країнам, що розвиваються. Скільки грошей надходить від мігрантів, ніхто достеменно не знає. Коли статистика щодо самої кількості мігрантів вельми суперечлива, то що можна говорити про циркуляцію фінансів у їх середовищі? Деякі країни не надають Міжнародному Валютному Фонду, який узагальнює ці дані, свідчення про грошові

перекази мігрантів, інші, навпаки, повідомляють лише дані, що стосуються грошових переказів, але іншу інформацію вважають конфіденційною. Іноді спираються лише на звіти комерційних банків, але не відстежують обсяги трансферів, які здійснюються через інші канали (операторів трансферів, поштові офіси, „мобільні гроші” через довірених осіб тощо).

Однак, з усіма допущеннями, експерти Всесвітнього Банку дають таку динаміку: 2008 року загальний обсяг отриманих мігрантами грошових сум нібито досяг 443 мільярдів дол. США; у зв'язку з глобальною економічною кризою він скоротився 2009 року до 416 млрд. дол.; а 2010 року мав би знову досягти 440 млрд. дол. Стверджується, що лєвова частка цих грошей була відправлена на батьківщину – 2010 року на суму 325 млрд. дол., а 2011 року ця сума мала б вирости ще на 6%. У цьому фінансовому потоці частка переказів українських заробітчан з Росії і країн ЄС 2009 року складала 4,7 млрд. дол., тобто майже 5% ВВП країни; згідно з прогнозами за 2010 рік, цих надходжень мало б бути 5,3 млрд. дол. Тим самим, зазначають експерти, Україна увійшла в топ-10 країн Східної Європи і Середньої Азії щодо притоку грошей від своїх громадян за рубежом. Зрозуміло, що для рідні емігрантів ці грошові перекази з-за кордону є важливим, а часто й основним джерелом доходу. Перекази йдуть на продукти харчування та одяг, підтримку дрібної підприємницької діяльності, на оплату освіти і медичних послуг. Вигідно це й країні, яка за рахунок зарубіжних надходжень погашає державний борг або використовує їх для імпорту найнеобхідніших товарів [4].

Але це все – лише надводна частина айсбергу. Українські банківські чиновники вважають, що реальні обсяги перерахованих українськими гастарбайтерами на батьківщину коштів значно більші – близько 21 млрд. доларів. Так, заступник голови правління Національного Банку України А. Гайдуцький вважає, що „це четверта частина ВВП України, і вона значно більша сукупного обсягу надходження іноземного капіталу в країну”. Отже абсолютна більшість коштів пересилається в Україну через неофіційні джерела. За словами завідуючого відділом міграційних досліджень Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України О. Позняка, „це кошти, які люди передають через кур'єрів, тобто знайомих і близьких” [5].

Не слід забувати й про тіньові сторони міграції. Від'їжджають, як правило, люди бувалі, відповідальні і підприємливі, які готові покинути все й усе подолати заради можливості забезпечити себе та свою сім'ю. Їх від'їзд свідчить про те, що людина не має можливості знайти гідну роботу у своїй країні. Кваліфікований працівник навряд чи захоче працювати не за фахом, але коли вже так складаються обставини, то працювати він погоджується за значну заробітну платню. Доводиться зважати й на те, що за умов кризи спрацьовує принцип: кваліфікованих місць стає менше, а некваліфікованих – більше.

Зміна регіону проживання у себе на батьківщині задля отримання роботи часто не призводить до принципових змін у статусі працівника. До того ж, за умов спаду економіки, вітчизняні роботодавці починають відверто економити на заробітній платні, оскільки заощадити на собівартості матеріалів значно складніше. Це не влаштовує робітників. Наприклад, деякі підприємці із східних областей України намагалися відкрити дочірні підприємства в західних регіонах, пропонуючи ту ж заробітну платню, що й в Донецькій області. Як правило, при високому рівні безробіття їм все ж не вдавалося заповнити вакансії – жителі західних областей добре усвідомили, що у країнах ЄС платня за ту ж роботу значно вища. Отож, при всьому патріотизмі галичан, вони віддають перевагу заробіткам за кордоном.

Поки що йшлося переважно про „заробітки”, бо 90 % осіб пов’язують своє майбутнє з Україною і, як правило, вкладають зароблені гроші в нерухомість. Але слід враховувати й те, що такі настрої були й наприкінці ХІХ століття, коли перша хвиля трудової еміграції докотилася до США і Канади. Більшість сподівалася заробити й повернутися на рідні землі. Однак життя брало своє, і, попри ностальгію, люди залишалися жити в новій країні назавжди. Чи не станеться так і з новою хвилею, коли мігранти адаптуються й набудуть досвіду життя і праці в країнах, де немає засилля корупції, ціни на товари й послуги штучно не завищуються, кордони відкриті для вільного пересування, де, зрештою, дбають про екологію, а довідку в державних органах можна взяти без зайвої бюрократичної тяганини?

Націленість на еміграцію

Деякі експерти заспокоюють, що всі, хто бажав виїхати з України, уже виїхали на заробітки, а тому темпи міграції мають суттєво знизитися, і все скоро налагодиться само собою. Однак завідувачий сектором Інституту народознавства НАН України І. Марков, який брав участь у комплексному дослідженні українських емігрантів у семи країнах ЄС та в Росії, дійшов іншої думки: „Основний невтішний висновок, який має бути почутим вищою українською владою, – що нині в Україні є сильні еміграційні тенденції і настрої, особливо серед молоді. Молодь не хоче працювати за копійки, а у трудових мігрантів підрастають діти, які бачать, в який спосіб батьки заробляли засоби, і чули від них про стандарти життя в Італії, Португалії, Іспанії, Франції...” [6].

Разом з тим, Україна не просто постачальник робочої сили, але й країна-реципієнт, куди стікаються потоки нелегалів з країн Африки та Близького і Середнього Сходу, Китаю і В’єтнаму. За цим показником її можна порівняти з Німеччиною, яка теж є потужним як реципієнтом, так і донором трудової міграції. Щоправда, І. Марков наголошує на принциповій різниці: „Німеччина разом з Францією нині диктують Європі політику стримування міграції і прийняття щодо неї відносно жорстких

законодавчих обмежень, а Україна замість цього перетворюється на вільні коридори потоків, які функціонують і змінюються за внутрішніми правилами” [6]. Відтак Україні є що аналізувати. Наприклад, політика зважена й ліберальна дає можливість трудовому мігрантові ефективно балансувати між країною перебування і батьківщиною, коли він може вільно пересуватися. Подальша лібералізація може призвести до включення мігрантів у суспільний простір країни-реципієнта (прийняття або моделі „асиміляція”, або моделі „діаспора”), коли в той же час жорстка міграційна політика, яку диктують Франція і Німеччина, викликають результат прямо протилежний: держави прагнуть створити фільтр на кордонах ЄС. В цілому він не спрацьовує, оскільки трудові мігранти замість того, щоби повертатися на батьківщину, прагнуть „причайтися” і залишитися в країні перебування якомога довше.

Саме так чинить більшість трудових емігрантів з України в країнах ЄС – вони залишаються там безвиїзно навіть попри фінансово-економічну кризу. Відіграє свою роль і високий рівень освіти й кваліфікації українських мігрантів, їх швидка інтеграція в соціально-економічний простір країн, у яких вони працюють. За свідченням І. Маркова, серед мігрантів з України „масмо один з найнижчих рівнів злочинності і можемо говорити лише про десятки ув’язнених. Українські мігранти, як правило, зайняті на вторинному ринку праці (будівництво, сфера послуг, сільське господарство). Вони хоч в основному і не конкурують з працівниками країн, що приймають, але успішно конкурують з трудовими мігрантами інших країн. З іншого боку, українські мігранти успішно заміщують вакансії кваліфікованих і висококваліфікованих спеціалістів, потреба в яких стає все більш відчутною в ЄС (Польща, Чехія, в яких відчувається великий відплив своїх спеціалістів на Захід, яких заміщують українці)” [6]. Попри те, що більшість українських емігрантів є нелегальними, в країнах ЄС вони живуть у режимах правових держав і міжнародного режиму прав людини. Якщо вони сумлінно працюють і дотримуються толерантної поведінки щодо усталених в країні норм і звичаїв, то можуть роками перебувати в них. Не останню роль відіграє й те, що вони мають можливість створити власну громаду, зокрема й церковну. І, наостанок, вони можуть сподіватися на правовий і соціальний захист, якого рано чи пізно можуть добитися згідно з європейськими стандартами, домагаючись своєї легалізації.

Новітня хвиля

Попри всю буденність міжнародної міграції за умов глобалізації, все ж не полишають нас тривожні передчуття. Посилються вони і в зв’язку з опублікуванням списку найактивніших учасників лотереї green card, яка дає шанс виграти право на проживання в США. 2010 року на участь у лотереї подало заявки 15 мільйонів осіб. У підсумку, з них жереб відбере 50 тисяч людей, які й отримають „зелену карту”. На першому місці серед бажаючих мігрувати виявилася Бангладеш – 7,67 млн. осіб. На другому

– Нігерія з 1,47 млн. заявок, на третьому – Україна: емігрувати до США побажали 760 тис. осіб. На четвертому місці Ефіопія з 580 тис. заявок, а на п'ятому – Єгипет з 340 тис. бажаючих отримати дозвіл на проживання в США.

Тут слід враховувати й те, що у процентному відношенні до загальної кількості населення Україна випередила Нігерію і посіла друге місце – переїхати до США захотіли 1,65 % із 45,96 млн. населення. Те, що на першому місці все ж перебуває Бангладеш (4,73 %), мало втіхи, бо нас цікавлять, насамперед, все ж українці, їх націленість на пошуки нової батьківщини [7].

Такі дані змушують замислюватися над прогнозами дослідницьких центрів з вивчення проблем міграції. Л. Максимович, голова одного із західноукраїнських центрів, наголошує, що зараз у кожній другій сім'ї в Україні є родич, який виїхав за рубіж на заробітки: „Сьогодні в ситуації, у якій опинилася країна, люди все більше говорять, що, виїхавши за рубіж, вони не будуть повертатися в Україну. Якщо два – три роки тому вони говорили, що, працюючи за рубежом, хочуть повернутися, посилають гроші, купують житло, будуються, розпочинають бізнес, інвестують, то сьогодні ця картина змінюється. Я думаю, що найближчим часом ми будемо мати ще одну хвилю заробітчан” [8].

Біда в тому, що нині виїздять переважно молоді люди (до 35 років), які не бачать свого майбутнього в Україні, а тому хочуть виїхати за рубіж і „потягнути” за собою сім'ю. За деякими даними, сьогодні уже кожна третя молода людина з вищою освітою в Україні хоче виїхати працювати і жити за кордон. Ще рік тому такі плани були лише у кожного п'ятого. Можливо, ці дані якщо не перебільшені, то, принаймні, потребують додаткової перевірки. Заступник директора Інституту соціології НАН України М. Шульга налаштований скептично: „Я б не говорив про якусь нову хвилю еміграції. Порівняно з 2008 роком, кількість бажаючих емігрувати практично не збільшилася. Зростання – в межах статистичної погрешності, порядку 2 %”. Тим не менше, попри притаманний науковцю скептицизм, М. Шульга не може заперечувати, що деякі цифри справді тривожні: „Судячи з опитувань, майже півкраїни хоче кудись поїхати. Найбільш мобільні люди до 30 років – поїхати хотів би кожен третій, причому більшість націлюється за межі колишнього СРСР. У нас і так економіка ослаблена, а молоде, освічене покоління ще й не асоціює себе з Україною” [8].

Спостереження українських аналітиків підтверджують зарубіжні дослідники. 2010 року міжнародна кампанія Gallup вивчала міграційні процеси на пострадянському просторі. За її даними, 21 % українців висловив бажання виїхати за кордон тимчасово, а ще 15 % – на постійне проживання. Більше половини жителів Молдови (53 %) висловились, що раді були б виїхати працювати за кордон якби мали таку можливість. Так само і серед жителів Вірменії: 44 % хотіли б від'їхати тимчасово, а 39 % — залишити рідні місця назавжди. Більші цифри, ніж в Україні, показує

і Білорусь, де 35 % населення хотіли б потрудитися за рубежом, а 20 % не хотіли б звідти повернутися [9].

Цікаво, що в спеціалісти Gallup порекомендували місцевим урядам надавати допомогу своїм потенційним мігрантам щодо вивчення іноземних мов і оволодіння певними навичками з тим, щоб знайти кращу роботу за кордоном і повернутися колись додому з високою кваліфікацією. Як на нас, то ці рекомендації цинічні. Українські експерти вважають, що більшість українських емігрантів вже й зараз працює на посадах, що потребують нижчої кваліфікації, ніж та, якою володіють. Цим мігрантам був би не зайвим кращий юридичний захист, аби не потерпати від шахрайства роботодавців в країнах-реципієнтах.

Потреба широкого дискурсу

Втім, концентрувати увагу слід, безумовно, на вирішенні внутрішніх проблем. Ще 2009 року М. Райзер, директор Всесвітнього Банку в Україні, Білорусі і Молдові, націлював українську владу на необхідність мобілізації ресурсів для протистояння кризі й відновленню економічного зростання. Він наголошував, що заходи мають включати такі елементи: адекватне і послідовне запровадження макроекономічної політики з відповідною програмою, яку б підтримував МВФ; переорієнтацію бюджетних видатків у бік збільшення обсягів інвестицій в державну інфраструктуру, що дозволяло б підтримувати реальний сектор і зайнятість; нарощування зусиль, спрямованих на мобілізацію ресурсів для захисту бідних і уражених верств населення; опрацювання чіткої стратегії захисту вкладників банків і реабілітації банківського сектора; здійснення реформ, які сприяли б полегшенню входження в ринок і залучення приватних інвестицій. Директор наголошував на тому, що „Україна заслуговує міжнародної допомоги в подоланні значних потрясінь, котрі зруйнували попередню модель зростання. Щоби отримати користь від такої допомоги і вийти з кризи з економікою, здатною повернутися до збалансованого зростання, Україна має визнати і вирішувати свої проблеми й виправляти вади. Часу на очікування уже немає” [10].

При комплексному вирішенні цих завдань, зрозуміло, питання робочої сили – її компетентності й кваліфікаційного рівня – має посідати одне з центральних місць. Особливо з огляду на те, що до 2025 року українська нація суттєво постаріє, а робочі руки будуть на вагу золота. Тут проблема не лише в тому, скільки нас залишиться – 37 чи 42 мільйони, але й те, що сьогодні на 100 працюючих припадає 86,2 пенсіонера, а до 2025 року ці показники зрівняються. Тобто дефіцит робочої сили уже стає вкрай гострим, і за прогнозами найближчим часом у нас бракуватиме принаймні 0,5 мільйона робочих рук. Тобто країна зустрінеться з дефіцитом висококласних спеціалістів або ж і просто кваліфікованої робочої сили, а тому змушена буде поповнювати ринок праці за рахунок іммігрантів.

Це, очевидно, будуть вихідці з колишніх середньоазійських республік СРСР, а також з Африки та Азії [10].

Як буде вирішуватися ця проблема? Судячи із заяв віце-прем'єра, міністра соціальної політики С. Тигіпка, Україна збирається вдатися до жорсткішого міграційного законодавства, а також підвищити адміністративну відповідальність підприємств, що приймають на роботу „нелегалів”. Тим часом, експерти нагадують, що лише економічні заходи з боку держави можуть ускладнити іншу – соціальну проблему, а тим самим й викликати хвилю наростання ксенофобії в суспільстві. Хвалити Бога, що Україна відзначалася до останнього часу досить високим рівнем толерантності. Але саме це й зіграло злий жарт: до недавнього часу ми залишалися чи не єдиною країною в Європі, яка не мала державної концепції протидії нелегальній міграції і навіть не мала належного спеціального державного органу, який би відповідав за вирішення цієї вкрай важливої проблеми. Державну міграційну службу, а якщо говорити точніше, то її зародок, 2010 року було ліквідовано, а її підрозділи передали до складу МВС і Державного комітету у справах національностей та релігії. Широкої громадськості це було важко зрозуміти з огляду на те, що у Плані дій Україна — ЄС є пункт про створення в Україні спеціального органу у сфері міграції.

Ситуація, зрештою, прояснилася. 6 квітня 2011 року Президент підписав Указ №405/2011 про створення Державної міграційної служби України. Поява цього важливого документа, як на нашу думку, заслуговує на широкий громадський резонанс, і ми, з свого боку, сподіваємось на належний суспільний дискурс стосовно проблем міграції, мультикультурності та культивування духу толерантності у взаємовідносинах між людьми.

Нелегальна міграція

Звичайно, було б наївно сподіватися, що запорукою вирішення проблеми міграції є створення ще однієї бюрократичної організації. Але, як показала світова практика, і без спеціального відомства, яке б відповідало за вирішення цієї проблеми, теж не обійтись. В іншому випадку проблема буде просто замовчуватися у сподіванні на те, що „колись воно якось розсмокчеться”. Принаймні, на перших порах таке відомство могло хоча б навести якийсь порядок у статистиці, оскільки й на сьогодні достеменно не відомо, скільки ж зарубіжних мігрантів перебуває в Україні. Наприклад, за звітом UN Statistics Division (спеціального підрозділу ООН) за 2005 рік, Україна входить до першої п'ятірки країн з найбільшим числом іммігрантів (6 млн. 947 тис.) і має високу частку іммігрантів у структурі населення (14 %). За якою методикою виконувалися ці дослідження, не відомо, але й тверезий погляд на навколишню дійсність дає підстави сумніватися у реальності цієї цифри (наприклад, у Англії, згідно з цією статистикою, перебуває 4 млн. іммігрантів, але ж їхня присутність помітна кожному

на вулицях Лондона). Втім, ця дуже сумнівна цифра — 7 мільйонів нелегальних іммігрантів в Україні — „гуляє” у різних виданнях, страхаючи наших громадян засиллям іноземців і нагнітаючи ксенофобію [11].

На грудень 2009 року ситуація з „нелегальними” мігрантами мало прояснилася. Як заявив тодішній заступник міністра закордонних справ В. Чалий, „насправді такої цифри на сьогоднішній день немає. Ми дали доручення, ця інформація перебуває не в МЗС, ми запросили її у відповідних органів влади” [12]. Поки що ці „відповідні органи” такої інформації широко не оприлюднили, а тому доводиться покладатися на думку хоча б експертів Міжнародної організації праці (МОП). За словами глави її представництва в Україні М. Профазі, „що стосується іноземних трудових мігрантів в Україні, то також складно точно назвати їх кількість. За офіційними даними МВС України, кількість іноземних громадян, зареєстрованих в Україні, складає 111 тис. 658 осіб. Це не обов’язково трудові мігранти, однак цифра на сьогодні така. Ми сподіваємось, що перепис населення, запланований на 2012 рік, продемонструє нам точніші показники” [13].

Директор Науково-дослідного економічного інституту при Міністерстві економіки України І. Манцуров дотримується іншої думки: „Через східні й північні кордони до нас приходять величезна кількість, причому часто-густо нелегальних мігрантів. За деякими оцінками, кількість нелегальних мігрантів досягає вже мільйона. Хоча я оцінюю цей потік скромніше — в 700 – 800 тисяч осіб. Але це величезна цифра, якщо взяти до уваги те, що кількість нашого корінного населення знижується” [14].

Отже в сучасному глобалізованому світі без державної імміграційної служби не обійтися. І тому є вагомі причини. Перша — якщо раніше „нелегали” розглядали Україну лише як плацдарм для „вторгнення” в Європу, то нині багато їх осідає у нас. Друга причина — угода про реадмісію між Україною та ЄС: українська сторона зобов’язалася з початку 2010 року приймати назад усіх, хто нелегально потрапив до ЄС з української території. Щоправда, процес масової реадмісії поки що вдалося заморозити до 2012 року, доки в країні не буде організована міграційна служба. Третя причина — з наближенням Євро-2012 число тих, хто в’їде на територію України, буде збільшуватися. Але чи всі потім виїдуть, ніхто не знає, і ні з кого буде спитати. Тут би й згодилася імміграційна служба.

Крім того, ця служба могла б провадити належну інформаційну політику, не допускаючи спотворень хоча б в оцінці тих подій навколо реадмісії. Наприклад, активісти партії „Свобода” лякають громадян загрозою для України прийняти на свою територію близько 7 мільйонів мігрантів з азійських та африканських країн. Тут було б доречно детальніше поінформувати наших громадян: у який спосіб реадмісія забезпечить Україну від нелегальної міграції, як вона запобігатиме загрозі перетворення України на такий собі „відстійник” нелегальних мігрантів, хто візьме на себе витрати на їх транспортування й утримання, як угода

про реадмісію впливатиме на запровадження спрощеного візового режиму між Україною і ЄС? Все це аж надто актуальні проблеми, а тому без належної інформації тут не обійтись.

Ксенофобія

Як тут не згадати стару істину: „Зволікання смерті подібне”. На очах українців, зазначає народний депутат Ю. Кармазин, з’являються цілі мікрорайони-земляцтва, значна частина яких зайнята не просто в нелегальному, але й у кримінальному бізнесі. Згідно з опитуваннями Інституту ім. Горшеніна, понад 60 % українців вважають реальною небезпеку виникнення в країні міжнаціональних конфліктів. В Україні, яка ще недавно славилася своїм толерантним ставленням до іноземців, з’являються групи скінхедів, які влаштовують бійки і підпали торговельних яток мігрантів. Хай цих випадків і не багато, але їх заводи починають настирливо нав’язувати свій стиль ставлення до представників інших рас і національностей, до іммігрантів в цілому. Соціологічні дані підтверджують ці тенденції, а ми можемо наочно упевнитись у цьому, спостерігаючи за активізацією різних парамілітарних козачих угруповань, які проголошують своєю місією захистити православне населення від супостатів [15].

Показово, що в Україні з’являються громадські рухи, які виступають під тими ж гаслами, що й антиміграційні рухи в Західній Європі. В державній політиці, заявляють вони, наголос повинен ставитися не на „захисті національних меншин”, а на захисті корінного населення й усталеного способу життя країни, захисті національної безпеки та обороноздатності країни. Так, лідер Українського руху проти нелегальної імміграції Я. Дунаєв акцентував на так званій „етнічній злочинності”, де, мовляв, склався своєрідний „розподіл праці”: представники одних етносів спеціалізуються на квартирних крадіжках та викраденні автомобілів, других – на шахрайстві із застосуванням гіпнозу та під виглядом „працівників соціального забезпечення”, третіх – на наркотрафіку афганського героїну, четвертих – на розбійних нападах та викраденні заручників, а представники ще інших етносів – на вивезенні молодих українок з метою сексуальної експлуатації. В такий спосіб криміналітет набуває етнічного забарвлення. Ми ж спеціально уникаємо тих етнічних характеристик, до яких вдався Я. Дунаєв, щоб не втягуватись у процес нагнітання етнофобії.

Однак слід визнати, що одним твердженням „злочинність не має етнічної ознаки” тут не обійтись. Очевидно, експерти міграційної служби мали б розробити конкретні рекомендації, в тому числі й щодо необхідних профілактичних заходів для недопущення наростання етнофобії шляхом культивування в суспільстві духу толерантності та взаєморозуміння. В чому не можна не визнати слушності судження Я. Дунаєва, так це в тому, що „потрібна продумана політика, яка має спершу визначити, хто

нам насправді потрібен? Безграмотний погонич ослів, який продаватиме „травки”, оскільки не має будь-якої спеціальності, чи висококласний інженер, IT-спеціаліст?” [16].

Політика

Отже, продуманої міграційної політики на державному рівні у нас не існує. Пошлемось на судження І. Манцурова, експерта Міністерства економіки України: „Це не є політика. Я б сказав, це є якась система, яка дійсно якимось чином облаштовує життя мігрантів. А якраз політики немає. Поглянемо на міграційну політику тої ж Канади, Німеччини... Ці країни заінтересовані в міграції висококваліфікованої робочої сили. За певними віковими групами. Тобто насправді приїздять люди, які можуть посісти своє місце на ринку праці, які ще будуть два десятиліття плідно працювати на виробництві. І тоді, через двадцять років, отримають пенсію і так далі... У нас же немає такої політики – ось у чому справа” [14].

Тим часом, „процес пішов”: деякі іноземці обирають Україну для постійного проживання. Пошлемось знову на судження експерта Міжнародної організації з міграції М. Профазі. Він наголошує, що Україна не лише країна походження мігрантів, вона також є країною призначення міграції – сюди їдуть працювати люди з усіх усюд.

З цих причин, а також внаслідок загального впливу глобалізаційних процесів, українське населення має бути готовим до того, щоб спокійно і виважено сприймати суспільство, яке стає все більш різноманітним. Пускати цей процес на самоплив було б необачно – такі глибокі суспільні трансформації потребують наукового супроводу й широкої освітньої практики. Тут треба, щоб мігранти, на думку І. Манцурова, були упевнені в наявності в Україні „певного статусу й певного рівня. Щоб ті ж мігранти, коли потрапляють в нові пункти тимчасового утримування, розуміли, що потрапили не в якусь дику країну, а в цивілізовану Україну” [14].

Делікатні проблеми, які ми часто намагаємося сором'язливо обходити в дискурсі (задля уникнення огульних звинувачень у расизмі абощо), слід спокійно і виважено, на належному науковому рівні обговорювати й вирішувати шляхом діалогу й порозуміння, а не методом навішування політико-ідеологічних ярликів.

Насамперед слідходити спільної думки щодо вирішення зафіксованого документами ЮНЕСКО завдання „вчитися жити разом”. Той же І. Манцуров, посилаючись на свій досвід роботи в міжнародних організаціях, описує ситуацію так, як вона склалася на сьогодні, не стаючи в позу оракула і не пропонуючи якихось універсальних рецептів: „Безумовно, вони (мігранти – авт.) несуть із собою хвороби, з якими ми раніше не зустрічалися, або ж ті, які в нас існують, наприклад, СНІД. У них немає засобів для існування – зростає рівень злочинності. Вони претендують на низькооплачувані види праці, займають певну нішу на ринку праці, що, в цілому, не сприяє вирішенню проблем корінного

населення країни. Але найстрашніше – вони, вибачте, сексуально активні. Це достатньо молоді люди, і деякі з них цілеспрямовано шукають можливість залишитися в Україні. Якщо не знайти роботу, то одружитися з українкою. З'являються діти від змішаних шлюбів, що б'є по генотипу нації. Я розумію, що це процес глобалізації, який спостерігається в усіх країнах, але мені все одно жаль слов'янського генотипу. Так, недавно Швейцарія вступила до Шенгенської зони. Я досить часто бував там, але коли приїхав через півроку після вступу, то не впізнав країни. На вулицях з'явилася велика кількість румунів, молдаван, циган і вихідців з північної Африки, Південно-Східної Азії. Різко, за півроку, просто неможливо впізнати Женеву. Так що не відомо, що буде через 100 – 150 років зі слов'янами” [14].

Ми спеціально навели таку розлогу цитату, щоб не бути звинуваченими „у вириванні цитати з контексту”. Найбільш сумнівні тут, як на нашу думку, положення про самоцінність певного „слов'янського генотипу”, а також судження про „генотип української нації”. Тим не менше, як ми пересвідчуємося з дискусій в країнах ЄС щодо відмови від політики „мультикультурності”, так і з активізації цього питання в громадських рухах України, проблема ця породжена самим життям. А тому вона має бути науково описана й осмислена в подальшому суспільному дискурсі.

Представник МОП в Україні М. Профазі подає приклад вдумливого ставлення до делікатних проблем, пов'язаних з мігрантами: „Іноземні трудові мігранти в Україні, в цілому, зустрічаються з тими ж проблемами, що й українці за рубезем – їхня праця часто низькооплачувана, існує й загроза невиплати зарплатні. Так звані видимі меншини теж можуть стикатися з такою проблемою, як ксенофобія, а також можуть стати жертвами злочинів, пов'язаних з нею” [13]. Унікаючи будь-яких звинувачень на кшталт „владивної українцям етнофобії”, чим іноді грішать деякі одіозні ідеологи в Україні, М. Профазі наголошує на тому, що слід зосередити увагу на сфері освіти: важливо, щоб українська спільнота знала, як функціонує ринок праці, щоб населення України було інформоване про існування мультикультурності, щоб люди були зацікавлені в інформації про інші культури, життєдіяльність і нормативні цінності інших народів, про користь, яку може принести Україні „діалог культур”. Зрештою, сприйняти думку, що не годиться говорити про мігрантів як про „нелегалів”, хоча на загал це поки що досить поширено. Тут слід виходити з того, що сам цей термін є некоректним, оскільки перетин кордону може бути нелегальним, але людина як особистість не може бути „нелегалом”. Таке ставлення до представника іншого народу лише породжує ксенофобію як нетерпимість (а то й ненависть) до всього незнайомого, іноземного.

Власне, не оглядаючись на те, чи буде зрештою створено Державну міграційну службу, сумлінний науковець і освітянин приречений „сіяти добре, розумне, вічне”. То ж залишається культивувати оце „поле неоране”

– ідентичності за умов глобалізаційних змін – з почуттям відповідальності як перед пам'яттю предків, так і перед власним сумлінням та з думкою про мир і добробут майбутніх поколінь.

Література:

1. Донецький губернатор стурбований... // <http://ua.korrespondent.net/ukraine/1195915/print>
2. Рада утвердила виплати при народженні дітей // <http://www.rbc.ua/rus/digests/show/rada-utverdila-vyplaty-pri-rozhd///>)
3. В 2025 году украинцев будет 26 миллионов // <http://sztstia.com.ua/ru/print/id/306>
4. Див.: <http://m-ns.org/economy/perevody-denezhnyx-sredstv-glazami-vsemi...> ; <http://demoscope.ru/weekly/2010/0445/barom02.php>; http://sensor.net.ua/ru/news/view/140702/vsemirnyyi_bank_perevod...; <http://finance.tochka.net/print/10368-denezhnye-perevody-migrantov...>
5. Мигранты обеспечивают до 25 % украинского ВВП // http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=45&idArt=920
6. Готовность к миграции // <http://vkurse.ua/analytics/gotovnost-k-migracii.html>
7. Украинцы – на третьем месте среди желающих эмигрировать в США // <http://ru.tsn.ua/article/husnt/ukraina/ukraincy-na-nretem-meste-sredi...>
8. Новые украинские „заробитчане” уедут из страны навсегда // <http://vu.ua/news/863.html>
9. 15 % украинцев хотят навсегда покинуть свою родину // <http://ru.tsn.ua/article/print/ukraina/15-ukraincev-hotyat-na-vsehda-p...>
10. Всемирный банк советует Украине... // http://sensor.net.ua/ru/news/view/89089/vsemirnyyi_bank_sovetuet...
11. Украина – в топ-5 государств по количеству иммигрантов // <http://www.rate1.com.ua/politika/mezhdunarodnye-otnosheniya/-793...>
12. Украина посчитает нелегальных мигрантов // <http://ura.dn.ua/print/08.12.2009/88600.html>
13. Украинцам надо привыкать к увеличению числа иностранцев // <http://biz.liga.net/interview/print-EI100051.html>
14. Игорь Мансуров: „В Украине нет иммиграционной политики” // http://lb.ua/news/2010/02/16/26878_Igor_Mantsurov_V_Ukraine_n...
15. **Ивженко Т.** В Украине растут ксенофобские настроения // <http://www.ng.ru/printed/251625>
16. О любви нелегалов к Украине // <http://politiconl.at.ua/forum/12-406-1>